

DE BLIK VAN DE ONZICHTBARE

Karel BOULLART

Shakespeare: filosoof van het theater

Dat Shakespeare een wijze was, iemand dus die onze wijsbegeerte niet nodig had, durf ik niet beweren. Hij zal wel, zoals elk van ons in zijn onbewaakte ogenblikken, een 'filosoof' zijn geweest, een 'denker' in en over het heelal, een amateur van onze grote vragen en kleine antwoorden. Iedereen is metafysicus op zijn tijd, wil weten wat mens en medemens en wereld betekenen, waar ze vandaan komen, waar ze heengaan, en wat ze waard zijn. Niets uitzonderlijks dus: wij allemaal zijn gek genoeg om zo'n vragen te stellen en altijd dwaas genoeg om ze te beantwoorden, al is het met gestamel. Verstandig genoeg zijn wij nochtans nooit. Eén ondersoort van de 'Homo sapiens sapiens' heeft klaarblijkelijk van dat manifest gebrek aan verstand weinig of geen last. En dat zijn precies onze filosofen van beroep, die per definitie 'nothing-but'-philosophers' zijn, zoals Aldous Huxley ze indertijd noemde. Wellicht zijn er nog andere gegadigden en uitverkorenen, zoals priesters en profeten en - waarom niet? - politici. Zelfs economen komen, zo lijkt het, in aanmerking voor deze kosmische overmoed.

Maar laten we ons concentreren op het markantste en meteen minst succesvolle geval: onze wijsgeren. Als Shakespeare Francis Bacon was geweest, zouden wij weinig problemen hebben. Dié was beslist een filosoof: iemand met theorieën of op z'n minst, liefst, iemand met een omvattende theorie, en daarbovenop iemand met dwingende bewijzen, in elk geval dwingend genoeg om zichzelf te overtuigen van het exclusief goed recht van zijn beweringen. 'The Selfish Gene' of de 'Wille zum Leben' of de 'categorische imperatief', en we zijn waar we thuishoren. In dat opzicht was Shakespeare, omdat hij Francis Bacon niét was, beslist geen filosoof. Hij was een provinciaal, zoals wij allemaal dat zijn, die deze en gene rol speelde in de maatschappij, tot hij carrière wist te maken als auteur van kasstukken en die na een goeie twintig jaar voldoende verdiend had of vermoed genoeg was om zich in zijn geboortedorp terug te trekken:

(...) 'tis our fast intent
To shake all cares and business from our age,
Conferring them on younger strenghts while we
Unburdened crawl toward death. (*King Lear*, I, 1, 38-41)¹

Een van de weinige uitzonderingen dus die tot algemene regel kunnen worden verheven. Ook daar is niets bijzonders aan. Behalve misschien dat de uitgave van de 'First Folio' en de woorden van Ben Jonson daarin laten vermoeden dat hij klaarblijkelijk aangename herinneringen had nagelaten: 'Gentle Shakespeare', zoals men hem noemde. In het tijdperk van de beginnende concurrentie als 'Sein zum Tode' kan dat wellicht tellen. Of hij dan écht zo'n joviale kerel was, laten we best in het midden. Zelfs zijn testament levert niets speciaals op: het 'second best bed' voor zijn vrouw bewijst enkel, zo lijkt het, dat het beste bed niet meer beschikbaar was. Kortom, als wij het over Shakespeare de 'filosoof' moeten hebben, doen we er goed aan zijn persoon te vergeten en naar zijn teksten te kijken. Letterlijk dan. De rest is voor voyeurs, die betere soort onder ons die de goden in hun doen en laten bespioneeren en in deze details van het zijn haar alfa en omega vindt, omdat ze het niet in zichzelf en ook niet in haar wereld heeft kunnen vinden.

En die teksten? Of beter: dit theater? Het staat, als we de uitdrukking mogen gebruiken, bol van filosofie. Enkele voorbeelden:

- Nothing will come of nothing; speak again. (*King Lear*, I, 1, 90)
- To be, or not to be, that is the question. (*Hamlet*, III, 1, 56)
- O Harry, thou hast robbed me of my youth (...)
But thought's the slave of life, and life's time's fool,
And time that takes survey of all the world,
Must have a stop. (*Henry IV*, Part 1, V, 5, 78, 82-82)
- Then everything includes itself in power,
Power into will, will into appetite;
And appetite, an universal wolf,
(...)
Must make perforce an universal prey,
And last eat up himself. (*Troilus and Cressida*, I, 3, 119-124)

Voorbeelden bewijzen weinig, maar we zouden er vele kunnen aanhalen. Er komt geen eind aan behalve aan het einde van de tekst. Er zijn veel 'sententiae' bij. En een heleboel daarvan zijn ronduit gestolen. Maar auteurs zijn dieven, zoals wij, die tot citeergemeenschappen moeten behoren als we carrière willen maken, ook dieven zijn, zij het dan kleine. Voor een schrijver komt het er op aan die zaken te stelen die van pas komen, die ingepast kunnen worden in de tekst alsof

ze nooit elders hebben thuisgehoord. Shakespeare was in dat opzicht, met zichtbaar, hoorbaar en leesbaar genoeg, een meester in het vak. Dat juiste gebruik van vals geld kan uiteraard enkel voor het echte doorgaan als men er zelf ook een heleboel van drukt. En dat is bewijsbaar zo. Shakespeares werk staat bol van filosofie: ook van de zijne.

'Sub specie localitatis'

Maar wat betekent dit? Laten we even op deze, min of meer willekeurig uitgekozen, tekstfragmenten ingaan. "Ex nihilo nihil fit". Gestolen dus, maar in de dramatische context méér dan pertinent, zoals de rest van het verhaal maar al te duidelijk laat zien. Maar filosofisch? Men kan er onbepaald diepzinnige beschouwingen aan wijden, er de eeuwigheid van de wereld uit afleiden of er het bestaan van God mee bewijzen. Maar wat is een overjaarse koning of eerder een wankel ouderling daarmee? "Zijn of niet zijn, dat is de vraag". Of alternatief geformuleerd: 'Zijn of niet, zijn, dát is de vraag'. De tekst is niet eenzinnig als men hem niet eenduidig maakt. Een uitspraak waar existentialisten niet genoeg van kunnen krijgen. Je kan er zelfs moraal mee maken: eens gekozen voor de existentie, heb je gekozen voor het 'er zijn' in dit leven en heb je op z'n minst de regel: 'geen zelfvernietigend zijn zal ethisch wezen'. Bijgevolg, het kwaad is zelfvernietigend, want het spreekt zichzelf tegen. 'Time must have a stop'. Aldous Huxley heeft er een roman aan gewijd, en zijn romans zijn altijd filosofisch: als de mensen niet meer interessant zijn op zich moeten ze ten minste interessante problemen hebben.

Hotspur wordt 'van zijn jeugd beroofd'. Minder kan men moeilijk zeggen. Maar is daarom 'de gedachte (en dus het denken) de slaaf van het leven'? Heeft Shakespeare soms van evolutionaire biologie gehoord? En 'het leven is de nar van de tijd'? Een poëtische voorafschaduw van de thermodynamica? Of een grapje? Niettemin, de tijd schijnt wel algemeen en omvattend te zijn: 'hij overziet de hete wereld'. Het afkoelend heelal misschien? Maar hij heeft zijn einde: dus toch een beetje eeuwigheid. Want wát na de tijd, als die het laat afweten? En dan het geval van de macht die omvattend is! Is dat 'Wille zur Macht'? Is Shakespeare een 'Caesar', zoals Nietzsche dat graag zou hebben? Of heeft Machiavelli hem dat ingefluisterd? Of komt het adagium met terugwerkende kracht van Schopenhauer, die het dan eindelijk definitief begrepen zou hebben? De 'begeerte die zichzelf uiteet' is ook gestolen, maar zoals het goede dieven betaamt, beslist op zijn retorische plaats. Veel inspiratie dus, onvergetelijke suggesties. Maar filosofie? Het enige wat men kan bevestigen is dat de woorden en de daden - het gaat immers om theater - op hun plaats staan. Ze zijn gestolen of uitgevonden precies op de plaats waar ze geboren moesten worden.

Niets lijkt in de beste gevallen - en er zijn er vele - naast de kwestie. Maar is dat filosofie? Een discipline die net daarom zo naast de kwestie is omdat ze alles 'sub specie aeternitatis' op zijn juiste plaats wil zetten? Schopenhauer kan bol staan van wijsheid, zie zijn *Aphorismen zur Lebensweisheit*, maar hij is en blijft een filosoof, een mens met theorie, een theoretische mens en dus een mens met uiteraard falende bewijzen. Shakespeares werk mag dan al bol staan van filosofie, hij is en blijft een toneelschrijver: het was zijn bedoeling, hij heeft het expliciet gezegd, om aan een 'airy nothing' 'a local habitation and a name' te geven. Filosofie inbegrepen. Maar is dát nu niet precies wat we onder filosofie moeten verstaan? De dingen zien 'sub specie localitatis'? Wellicht wel. Of misschien ook. Maar wat houdt dat in?

Neem Richard III:

Cheated of feature by dissembling Nature,
Deformed, unfinished, sent before my time
Into this breathing world, scarce half made up. (*Richard III*, I,1,19-21)

Hij zou uiteraard kloosterbroeder hebben kunnen worden om zijn gebreken weg te bidden. Maar hoewel hij voor kloosterlijke deugden wel begrip had -want als je dat begrip kunt veinzen, heb je het ook- koos hij de omgekeerde weg: die van het podium van de politiek. Met veel talent. Maar met nét niet genoeg. Want op dat terrein heeft niemand genoeg talent of aan talent genoeg. Geen mens met zo'n ambitie, in zo'n positie, kan vermoeden, of als hij dat vermoedt, geloven, dat een koninkrijk niet meer waard blijkt te zijn dan een op de vlucht geslagen paard.

Neem Othello:

She wished she had not heard it, yet she wished
That heaven had made her such a man (...)
She loved me for the dangers I had passed,
And I loved her that she did pity them. (*Othello*, I, 3, 162-163; 167-168)

Even groot als onnozel dus, zoals achteraf blijkt. Maar wie is tegen alle gevaar bestand? Vooral als je een eerlijke mens bent en dat gevaar alleen maar uit bedrog bestaat? Je moet alwetend zijn om in geen enkele val te lopen.

Neem Macbeth:

We will proceed no further in this business

En de Lady dan:

(...) Was the hope drunk
Wherein you dressed yourself? Hath it slept since?
And wakes it now, to look so green and pale
At what it did so freely? From this time
Such I account thy love. (*Macbeth*, I, 5, 31, 35-39)

Machtswellust ontstaat uit horigheid, uit leegheid die altijd aangroeit, zo groot dat ze alleen maar met een alheid kan worden opgevuld die er nooit is. En aan deze idiotie moet ze ten onder gaan.

Neem, tenslotte, Antony:

(...) his captain's heart,
Which in the scuffles of great fights hath burst
The buckles on his breast, reneges all temper
And is become the bellows and the fan
To cool a gypsy's lust.' (*Anthony and Cleopatra*, I, 1, 6-10)

Hij zal de eerste niet geweest zijn die aan een orgasme zijn lieve leven is kwijt-gespeeld.

Wij zouden verder kunnen gaan. De reeks is onafzienbaar. Wat is daar, aan al deze dwaasheid, zo intrigerend, zo filosofisch aan? Het antwoord lijkt te zijn, en dat is heel realistisch: niets. Zo gaat het in de wereld; en dat is alles: met Richard, Othello, Macbeth, Antony. Precies dát is speciaal. Deze toneelmaker was in staat aan de meest verscheiden mensen en de meest diverse situaties recht te doen en ze hun goed recht te geven: hun 'filosofie' dus. En opmerkelijker nog: het daarbij te laten. Als toneel auteur had hij, gegeven het genre, uiteraard de mogelijkheid om er zélf - die lastige stem van de auteur - het zwijgen toe te doen. De lyricus kan dat niet of moeilijk, want die is in zijn beleving, dus in zijn stem. Hoewel Shakespeare ook in dat genre er in gelukt lijkt te zijn afwezig te blijven. De epicus kan zoiets evenmin, want hij is verplicht tot commentaar, al was het maar om zijn verhaal in de steigers te krijgen. Tenzij de goden een handje toesteken, zoals bij Homerus het geval was.

Een dramaturg kan dat allemaal veel makkelijker en dus beter: de maker bestaat immers niet, er zijn alleen personages. Wat Hamlet zegt is uitsluitend voor zijn rekening. Zelfs het stuk, dat onvermijdelijk begin, midden en einde kent, is

- klassiek gesproken - wat het nu eenmaal is: wie zal betwisten dat het gebeuren dat dramatisch geschiedt, sowieso gebeurt? Zoals het er in de wereld zélf aan toe gaat. Een theaterstuk hoeft geen goede redenen te hebben, het moet alleen maar een kaskraker zijn. En mensen zijn dieren die men, in tegenstelling tot ezels, alles wijs kan maken: of het nu om de Heilige Maagd Maria gaat of om het dialectisch materialisme, de onzichtbare hand van de markt of de finale bevrediging van het moment. Auteurs weten dat, want ze moeten ook hun kost verdienen. En Shakespeare heeft er een fortuintje mee gemaakt. Waarmee? Met een 'airy nothing' dus. Er is niets zo ijl, ijdel en breekbaars, zou men durven zeggen, of hij heeft er substantie aan gegeven. Was hij dan een fraudeur, een charlatan en dus helemaal geen filosoof? Of juist wel? Men is geneigd te zeggen: neen, hij was het niet. Hij mag dan al Montaigne gelezen hebben en Machiavelli, en God weet wat nog allemaal dat hij in zijn 'Grammar School' heeft opgestoken of later heeft opgepikt: invloed is goed als hij bruikbaar is. Bruikbaar waarvoor?

Manifest om stukken te schrijven, en daarmee uit. Of toch iets meer? Shakespeares stukken zouden, is men geneigd te denken, naast de King James Bible niet hét boek van de Engelsen en van zovele anderen geworden zijn, als er niets iéts meer was dan alleen maar Hollywoodachtige succesverhaaltjes 'for the time being'. Wat is er dan méér, filosofisch gezien, aan Hamlet, aan Macbeth, aan Othello, enzovoort? Het antwoord zou eenvoudig kunnen zijn: zijn onvergelijkelijk talent als toneel auteur, zonder theorie en zonder bewijs. Laten we dit zeggen: wat Shakespeare zo uitzonderlijk maakt is de lokale evidentie van zijn onderwerpen en hun inhoud, de overtuigingskracht van zijn zeggingsvermogen en zijn generositeit. Bedoeld zijn dus wel: die van zijn teksten. Geen auteur lijkt in staat geweest te zijn deze drie eigenschappen zo grandioos en feilloos met elkaar te verenigen. Ze maken zijn blik onzichtbaar. En die blik is, wellicht daardoor, zo schaamteloos openhartig en zo ongemeen scherp. Als auteur hoefde hij geen meningen te hebben, voor hem volstond het vast te stellen dat zijn personages niet zonder konden. Wat hij zelf dacht of voelde, is, zoals gezegd, alleen voer voor voyeurs. Trouwens, de beste autobiograaf kent zichzelf ook maar half.

Shakespeares generositeit

Zulke uitzonderlijke eigenschappen liggen, paradoxaal genoeg, sowieso voor de hand. Wat zou een auteur zich anders kunnen wensen dan het vermogen 'ronde, volle' karakters te bedenken, ze feilloos wáár te maken op het toneel, met woord en daad dus, en ze te laten zijn wat ze moeten worden? De filosofie van Shakespeare, voor zover die uit zijn teksten blijkt - en we hebben geen andere bron -, is op en top die van een stukkenschrijver: 'sub specie localitatis' dus. Of

daar échte filosofische consequenties aan verbonden kunnen worden, 'sub specie aeternitatis' dan, is een andere kwestie. Wij, die niet zomaar zijn wat we zijn, maar enkel - als we geluk hebben - worden wat we willen zijn als we er het nodige over zeggen, zijn filosofen. Shakespeare, de auteur, heeft niets gezegd. Maar hij was toch ook maar een mens. Of niet? Over dat vraagteken zullen wij, filosofen, bijgevolg ook iets moeten zeggen.

Wellicht zijn de 'tragedies' de meest aangewezen plaats om deze attitude toe te lichten. Omdat het thema van de tragiek, hoe het in het literaire genre ook mag verschijnen, het meest filosofische onder alle onderwerpen is: in de tragiek komt het culturele bestel in zijn geheel op de helling te staan. Ze ontstaat immers van zodra de *promesse de bonheur*, die van het 'goede leven' dat onze culturele zelfbepaling ons voorhoudt, niet meer mogelijk blijkt: er doen zich omstandigheden voor - en ze zijn in beginsel niet te vermijden - waarin het niet meer mogelijk is om het 'goede' te doen, precies omdat men aan dat 'goede leven' en dus aan die 'cultuur' vasthoudt, daar ze ons per slot van rekening als mens, als deze en gene 'cultuurmens', onze identiteit verleent. Met andere woorden, aan haar oorsprong ligt een onophefbaar dilemma, een toevallige onverenigbaarheid van de centrale waarden die dat 'goede leven' essentieel karakteriseren, en in de tragische actie wordt die blokkering openbaar. Zoals het in *Le Cid* van Corneille wordt uitgedrukt: "Des deux côtés mon mal est infini". Tragiek reveleert en toont het uiteindelijk falen van de cultuur, van onze ideeën van het 'goede leven', en de tragische actie reveleert de sterfelijkheid van de mens als 'cultuurmens', bovenop zijn dierlijke eindigheid die sowieso is voorgegeven. Alles is sterfelijk en niets laat uiteindelijk wat na, geen sporen en ook geen commentaar: "The rest is silence".

Moeilijk te aanvaarden, zal men zeggen: niemand kan de dood en, wat dat betreft, al evenmin het zonlicht, recht in de ogen kijken zonder blind te worden. De culturele formaties die wij zelf uitvinden maken ons inderdaad blind voor dat falen of op z'n minst zo bijziend mogelijk: ze negeren, ze neutraliseren het, kapselen het in een of andere transcendentie in en ze moraliseren het weg. De cultuur, die wij als mens niet kunnen missen, kan haar project van het goede leven slechts als voorbeeld stellen, zo lijkt het, als ze nadrukkelijk ontkent dat die voorbeeldelijkheid, precies omdat ze dat is of lijkt te zijn, zo nu en dan haar eigen ondergang veroorzaakt. Kortom, ze wil het niet wáár hebben dat ze een doodlopend straatje is. Wat tot gevolg heeft dat in het werkelijke leven dat verder loopt, het zicht op zo'n impasse met alle middelen belemmerd moet worden. Maar niet op het theater of niet onvermijdelijk zo. Want dit 'realisme van het falen' is slechts in beeltenis zichtbaar, maar, als wij dus afstand houden, dan ook voluit: als het 'niets' van het gespeelde woord en de gespeelde daad het spel van zo'n

fataliteit laten zien, de 'werkelijkheid' van het bestaan dus, zonder dié effectief te zijn. Als bijgevolg het standpunt van de auteur wordt ingenomen en enkel dat van hem, die dan, en enkel dan, met recht kan zeggen: "What's he to Hecuba or Hecuba to him, that he should weep for her?". Wat meteen tot de vaststelling leidt:

Our revels are now ended (...) These our actors,
As I foretold you, were all spirits, and
Are melted into air, into thin air (...)
(...) we are such stuff
As dreams are made on; and our little life
Is rounded with a sleep. (*The Tempest*, IV, 1, 148-158)

De rest, de volheid van de personages, hun quasi-reële lijfelijkheid, hun haast tastbaar bewustzijn en de generositeit waarmee ze uitgetekend worden en die ze volop zichzelf laat zijn, hoe half ze ook uitvallen en hoe ze dwaas ze zich ook gedragen of hoe fataal hun 'cultuur' ook moge uitvallen, volgt vanzelf. Waarom zouden we deze houding niet aannemen en aanhouden? Ze kan, als de nodige fantasie en het vereiste uitdrukkingsvermogen, als de inventiviteit en de trefzekerheid aanwezig zijn, als het talent er is, het stuk alleen maar ten goede komen. En daar was en is het per slot van rekening om te doen:

Gentle breath of yours my sails
Must fill, or else my project fails,
Which was to please. (*The Tempest*, Epilogue, 11-13)

Het zou een vervelende taak zijn om deze attitude met citaten te blijven illustreren: ze ligt in elk van Shakespeares stukken, zeker in de 'beste', voor het grijpen.

Othello mag een immense domkop zijn; maar wiens liefde was groter?

Then you must speak
Of one that loved not wisely, but too well. (*Othello*, V, 2, 345-346)

Voor die wijsheid is het helaas te laat. Dat weet Othello maar al te goed: er zijn momenten waarop de beste waarheid van geen enkel nut meer is. Wat een mens naar omstandigheden het begrepen bewustzijn van dat falen beslist niet bespaart: dat hoort er immers bij als men in volle bewustzijn heeft geleefd. Het verkeerde 'bewustzijn van zijn' natuurlijk: maar er bestaat nu eenmaal geen verstand dat al onze domheden kan uitdrijven:

O gull, O dolt!

As ignorant as dirt! (*Othello*, V, 2, 166-167)

Kortom, Othello krijgt de volle sympathie van zijn auteur: anders was het personage niet zo overtuigend op de planken gekomen. En dat hoort zo. Maar ook Iago kan, om precies die reden, op dezelfde generositeit rekenen. Geen scheef woord over hem: de kritiek komt allemaal van zijn mede-, dus zijn tegenspelers. Hij mag dan al, zoals Coleridge stelt, gedreven worden door 'motiveless malignity', in de woorden van Shakespeare wordt hij daar een overtuigend toonbeeld van. En zoals er nogal wat Othello's in de wereld ronddwalen, zo lopen die bij gelegenheid ook wel eens een crapuul à la Iago tegen het lijf. Opgemaakt spel ter wille van het kassucces? Uiteraard. Maar door en door realistisch ook. De morele orde van de cultuur, de filosofie van het 'goede leven' ten spijt, die het allemaal anders zouden willen, zijn de mensen jaloers en is het crapuul de wereld nog niet uit. Deze theorieën, deze gedachteconstructies van de 'goede' mens en het 'betere bestaan', zijn, gegeven de wereld zoals hij draait en staat, veel minder reëel dan graag wordt gedacht. En als we het zijn van de dingen willen geven wat het toekomt, zullen we daar rekening mee moeten houden, al was het maar op het toneel, waar we per slot van rekening goede maatjes met iedereen kunnen zijn. Als we het bestaan willen omarmen, wat we allemaal geneigd zijn te doen, omdat we 'er zijn', is die generositeit in effigie beslist het maximum aan medemenselijkheid dat wij allen, die er maar even zijn en onvermijdelijk onze voorkeur hebben, kunnen bereiken. Mutatis mutandis geldt hetzelfde voor Macbeth, voor King Lear, voor Anthony, voor Hamlet, enzovoort, enzoverder. Wees omarmd, wereld:

How many goodly creatures are there here!

How beauteous mankind is! O brave new world

That has such people in't! (*The Tempest*, V, 1, 183-185)

Het 'schone' leven

Maar welke William, welk gezicht schuilt achter deze persona, achter deze 'Sprachschöpfer', zoals hij genoemd werd? Wat betekent deze generositeit? Wat zit er onder deze "all-too-superhuman 'humanity'", zoals Stanley Cavell stelt? Is het 'onverschilligheid', een volkomen 'interesseloze' aanwezigheid? Is Shakespeare geen 'Dichter' in de Duitse betekenis van het woord, omdat hij geen 'waar-zegger' is, geen uitgesproken 'ethische stem' heeft, zoals Dante en Milton die blijkbaar bezaten, zoals George Steiner, teleurgesteld of eerder verontrust, beweert? Aan zijn onvergelykelijke 'wereldlijkheid' ontbreekt elke 'transcendentie', er is geen spoor van 'verantwoordelijkheid voor het leven', geen sprake van

'strijd tegen de dood'. Zijn voorstelling van tragiek is 'absoluut': een tragiek zonder redding, zonder verlossing, zonder hoop: ze is de 'performatieve modus van de wanhoop'. Kortom, zo stelt Steiner, Shakespeares ontstellende immanentie, zijn heidendom dus, zondigt tegen de Heilige Geest van de hoop. Dat is menselijk onverdraaglijk. En wat meer is: zo'n houding mag dan al grandioos zijn, ze is verkeerd. Shakespeare zit fundamenteel fout.³

Is dat zo? Is de 'sereniteit' van onze toneelauteur, die deze generositeit insluit, die ze zelfs mogelijk maakt en meebrengt dat zijn invoelingsvermogen haast grenzeloos lijkt, verkeerd? Waarom zou dat? Realistisch gesproken, zou men denken, heeft een mens een flink pak theologie nodig om zoiets exorbitants staande te houden. In de kunst waarin onze schrijver zich beweegt, is deze houding, zoals we zagen, eerder de aangewezen: ze is het onvermijdelijk credo (precies omdat het er geen is) van de scheppende artiest. Ze is op en top esthetisch. Maar daarom houdt ze geen 'estheticisme' in. Dié illusie van het leven, die meteen een desillusie is, is, zoals wij weten, van latere tijden: niets wijst er op dat de échte William, de man die Shakespeare was, zo gelaatloos, gelaten of opstandig, door het leven ging. Alleen: zijn gezicht kennen we niet of in elk geval kunnen we van zijn gelaatstrekken en van de rimpels die dat onvermijdelijk gekregen heeft zijn 'filosofie' niet aflezen. Hij zal beslist geen saaie burger zijn geweest, die enkel aan gedachten toekwam als hij bezig was zijn geld te tellen. Maar zijn geld zal hij geteld hebben, zoals wij allemaal.

Iago en Richard III en zovele anderen mogen dan al dankbaar artistiek gezelschap zijn geweest, dat betekent bijlange niet dat hij hun lijfelijke aanwezigheid op prijs zou hebben gesteld. Integendeel: zo ver kán generositeit beslist niet gaan. Op grond van zijn zo levendige scheppingen mag men vermoeden dat hij zijn dames en heren bijzonder goed kon inschatten en men mag aannemen dat hij daaruit in zijn bestaan voor zichzelf de nodige conclusies, de zijne dan, zal hebben getrokken. Misschien was hij dus wel degelijk een wijs man. Maar waarom zou hij met deze kwaliteit - die even uitzonderlijk is als geniaal schrijverschap - te koop gelopen hebben? Waarom zouden wij van hem, die wij niet persoonlijk kennen, mogen verlangen dat hij bij wijze van spreken voor ons zieleheil 'arts aan huis' zou spelen? Dat is immers al teveel gevraagd van welke medemens ook. "Therein the patient must minister to himself", laat hij in *Macbeth* de geneesheer vaststellen. Wáár? Zeer waar en hoogst realistisch. Want waarom zou, gelet op het zelfverwijzende karakter van de zaak, onze psychiater minder gek zijn dan wijzelf? Shakespeare een heiden dus, geen heilige. Of misschien, zo nu en dan, in zijn teksten in elk geval, een 'heilige heiden'. Onuitstaanbaar dus voor alle gelovigen in dié bijzondere armoede die 'de beste van alle mogelijke werelden' onvermijdelijk kenmerkt.

Zou Shakespeares boodschap dan misschien als volgt luiden, dat van gezichtspunten 'sub specie aeternitatis' in alle tijd, die de onze is, enkel lokaal sprake kan zijn? Dat er inderdaad méér zaken zijn tussen hemel en aarde, en vooral op aarde, "than are thought of in your philosophy"? Let wel: meer, véél meer en beslist níét minder. En dat onze filosofie, onze culturen ook, wel veel spraakzamer zijn, maar niet veel méér betekenen dan de gedachtjes van eenden in hun vijver en de gevoeligheden van spinnen in hun web? Of daardoor, soms juist ook minder? En dat we er dus best aan doen - als we dat mogen kunnen en dus wijs genoeg zijn, en als we daartoe de gelegenheid krijgen en dus genoeg geluk hebben - "to take fortune's buffets and rewards with equal thanks?" Natuurlijk, zijn stukken staan bol van het tegendeel. Maar dat toeval en die goede genen, en die intuïtie en dat inzicht, zijn ook een kwestie van geluk. En dat geluk, zo rijk en zo volledig, is mager uitgezaaid en nog spaarzamer bloeit het op. Ook dat is realistisch.

Het lijkt er op, als we 'filosofie' voor vol aanzien - en wat zou omvattender zijn? - dat haar taak er in bestaat de wereld in formules te vatten: in stellingen en in bewijzen. Hoe zou Shakespeares formule er dan uitzien, als we van hem per se een filosoof zouden willen maken? Wat ik in zijn teksten gelezen heb is, samengebald, dit:

Verheug u in het naakte feit van uw bestaan. Geniet van de goede dingen des levens. Zoek bevrediging en streef naar tevredenheid: het 'schone leven' is uw opperste wet. Vermijd tragiek. Maar weet dat ge dat lang niet altijd kunt. Verzoen en verenig u met wat onvermijdelijk blijkt te zijn. Zeg niet dat de wereld waardeeloos is, omdat gij haar niet kunt doorgronden. Vermijd de dood maar tracht niet hem te overwinnen. Maak dus geen god, noch van uw formules, noch van uw verbeelding, noch van uzelf. Besef dat het goed is geboren te zijn. Leer dat het betere leven is: u te verzoenen met uw dood. Bedenk dat de beste dood dáár is waar gij uw wil om er te zijn, die even eindig is als gijzelf, hebt afgelegd. En ten slotte: wees niet leeg. Leef niet in je eigen schaduw: ge zult verraderlijk zijn en de wereld zal u verraden.

Dat is weinig en dat weinige is moeilijk. Maar is het 'bitter' weinig? En is het onverdraaglijk? Men kan het ook anders formuleren: "Omnia praeclara tam difficilia quam rara sunt". Dat is dan de formule. Spinoza kon het weten, want die wist ook het een en ander af van de 'passiones' van de mensen. Toch blijft zo'n weten in abstracto een beetje bleek en schraal vergeleken met het bloed dat klopt en bederft in al de memorabele stukken van deze toneelschrijver. Wellicht zal

Shakespeare het culturele 'genre' van de filosofie, ook van de beste beoefenaars, als weinig meer beschouwd hebben dan als:

Forsooth, a great arithmetician,
(...) Mere prattle, without practice,
Is all his soldiership. (*Othello*, I, 1, 26-27)

Misschien heb ik misbruik gemaakt van het gedachtegoed van Shakespeare, de stukkenschrijver. Dat is mogelijk: want in mijn eigen denken, voorzover dat bestaat, vanuit Andromeda gezien, heb ik er volop gebruik van gemaakt. Maar van uw gedachten, gij die deze woorden leest, heb ik zo'n misbruik hopelijk niet gemaakt. Ik heb enkel gezegd wat ik in dit verband dacht te moeten denken. En ik heb u slechts een stuk van uw tijd ontnomen. Dat is, alle maat in acht genomen, weinig tijd geweest, maar niettemin hoop ik van harte dat dit weinige niet te veel is geweest:

As you from crimes would pardoned be,
Let your indulgence set me free. (*The Tempest*, Epilogue, 19-20)

NOTEN

- ¹ Alle citaten komen uit *The Complete Works of William Shakespeare, the Cambridge Text*, established by John Dover Wilson, for the Cambridge U. P., London: Octopus Books, 1980, 1181 p.
- ² *Philosophical Shakespeares*, ed. J. Joughin, London and New York: Routledge, 2000, xvi + 128 p. (Foreword by Stanley Cavell, pp. xii-vxi, p. xiii).
- ³ Cf. George Steiner, *No Passion Spent, Essays 1878-1995*, New Haven and London: Yale U.P., xi + 430 p; ("A Reading against Shakespeare", pp. 108-128).